

36

קדיש של מוצאי מלחמה

בקורס שלימדתי באוניברסיטת בר־אילן, שעסק בר' לוי יצחק מברדיטשוב, עסקנו בתפילת ה"קדיש" המיוחדת לר' לוי יצחק. "בוקר טוב לך, ריבוננו של עולם", כך נפתחת שיחתו הדרמטית של ר' לוי יצחק עם קונו. לאורכה של התפילה־השיחה בא הצדיק בטרוניה, בזעקה ובתביעה על גורלם של עם ישראל. תביעה זו, שר' לוי יצחק מכנה בתפילתו "דין תורה", מסתיימת במילות הקדיש כמעין "רשות" שאומר החזן לפני המילים "יִתְגַּדֵּל וְיִתְקַדַּשׁ".

ר' לוי יצחק, מי שזכה לכינוי "סנגורם של ישראל", מתפקד ב"קדיש" שלו, כמו בסיפורים אחרים על אודותיו, כשליח ציבור לאומי. ואכן, הביטוי "סנגור" שזכה בו ר' לוי יצחק אינו מכוון להצביע על אישיות של רוח, חסד ואופטימיות, אלא דווקא לתכונות הפוכות מאוד. "סנגור" משמעו עורך דין. עורך דין ראוי הוא זה המפציר, המתעקש עבור בעל הדין, ואינו נרתע מכבודו של השופט. "סנגור" כזה מפעיל לחץ פסיכולוגי, משתמש במניפולציות רגשיות, ובעיקר – נאבק במר נפשו, אינו מוותר ואינו נסוג מדרישותיו.

סקירה קצרה של ההיסטוריה שלנו מגלה שר' לוי יצחק אינו הראשון שהעז פניו וקרא תיגר על הצדק האלוקי. "הַשֵּׁפֶט פֶּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט", הקשה אברהם, ואחריו הקשו גם יעקב, משה רבנו וחוני המעגל. אף על פי כן, הסנגור המובהק ביותר, הפעיל ביותר והנועז ביותר בתולדות עמנו הוא ר' לוי יצחק.

כך גם ב"קדיש" המיוחס לו הוא מתחנן ומאיים בידיש: "וואס האַסטו צו דיין פּאָלק ישראל?... לא אזוז ממקומי... אָן אַ סוף זאָל דאָס זיין!" (מה רוצה אתה מעמך ישראל?... לא אזוז ממקומי עד שסוף יהיה לכך). מילים תקיפות אלו מלוות גם בלחן חזני רב-רושם, שזכה לגרסאות רבות על ידי מבצעים רבים.

אחת הסטודנטיות בקורס שהוריה עלו ממוסקבה ידעה לספר כיצד ביצוע של ה"קדיש" במוסקבה על ידי הזמר האמריקאי פול רובסון שחור העור היווה זרז משמעותי בהדלקת הניצוץ היהודי מעבר לחומת הברזל. אף שהוכח לאחרונה כי ככל הנראה אין מדובר באירוע היסטורי, הפך סיפור זה למיתוס מכונן, וככזה הוא מוזכר גם בספרים שונים. מיתוס זה אינו היחיד הנקשר ב"קדיש" של ר' לוי יצחק. במהלך המאה העשרים נעשה שימוש רב בדמותו של ר' לוי יצחק ובמוטיבים מתוך הקדיש בשירים ובפואמות שכתבו משוררים שונים. איציק מאנגר, שמשון מלצר, זלמן שניאור ואולי המפורסם ביותר – אורי צבי גרינברג – "שאלו" בשיריהם את דמותו של ר' לוי יצחק הזועק, התובע וה"דורש תשובת רם", כשם שירו של אצ"ג.

המשותף למשוררים אלו ולשירים שכתבו בעקבות ה"קדיש" – שכולם נכתבו במוצאי מלחמה נוראה, מלחמת העולם השנייה. אל מול הקטסטרופה המזעזעת והשבר התיאולוגי שהשוואה גרמה, עלתה כמעט בהכרח דמותו של ר' לוי יצחק כמי שהעז לבטא

כעס וכאב נורא, אך מתוך עומק הצער הצליח גם לומר את מילות הקדיש הנשגבות.

באחד מן הקטעים הליריים ביותר, הנקרא "פתיחה לקדיש", תיאר ש"י עגנון בעקבות המדרש את הקדיש כתפילה שנועדה לנחם את הקדוש ברוך הוא על אובדן חייליו האהובים:

לפיכך מתפללין אנו ואומרים אחר כל מת מישראל יתגדל ויתקדש שמיה רבא. יגדל נא כוח השם ולא יביא תשות כוח לפניו יתברך...

לפיכך אחינו כל בית ישראל, כל המתאבלים באבל הזה, נכוון את לבנו לאבינו שבשמים מלך ישראל וגואלו ונתפלל עלינו ועליו כביכול, יתגדל ויתקדש...

(סמוך ונראה, עמ' 288-289).

הקדיש, ובפרט קדיש היתום, מפנה את הרחמים מן האדם האבל אל צערו של הקדוש ברוך הוא. השכינה היא הנפגעת, כביכול, ואותה צריך לנחם ו"להגדיל".

תפילת ה"קדיש" של ר' לוי יצחק עוצבה באופן המלא שאנו מכירים כיום ככל הנראה בימי מלחמת העולם הראשונה, כמעין "קדיש יתום" להרוגי מלחמה. סביר להניח כי היו אלה המוזיקולוג ואל אנגל ופולקלוריסטים יהודים אחרים, שאספו מפי העם את מרכיביו המוזיקליים של הקדיש ואת מילותיו, ובנו אותו לכדי יחידה מלאה ושלמה. בגרסה זו אף מופיע ר' לוי יצחק וטוען (בתרגום לעברית):

הרוסים מה אומרים הם? שהקיסר שלהם הוא קיסר! הגרמנים מה אומרים הם? שמלכם הוא מלך. האנגלים מה אומרים הם? שמלכותם היא מלכות. אך אני, לוי יצחק בן שרה מברדיטשוב אומר: יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

הרוסים, הגרמנים והאנגלים הם, כמובן, האומות המרכזיות שהשתתפו במלחמת העולם הראשונה. ואכן, לאחר מלחמת העולם השנייה, הופיע השיר בגרסאות נוספות, ושונו בו שמותיהן של האומות הנלחמות. על פי ר' לוי יצחק, ההתנצחות האלימה של האומות אינה אלא כפירה במלכות השם. איך יכול האדם לגרום הרס ומוות? האין זו כפירה? איך יכולה אומה לצחצח חרבות? האין זו גאווה ובגידה במלכו של עולם?

אל מול העולם המתפרק, מעל תלי האפר העשנים, עומד ר' לוי יצחק בקדיש יתום ובזעקה. וכך חזר הדבר ונשנה עוד כמה פעמים בקורות עמנו בדורות האחרונים: במוצאי מלחמה, אל מול החורבן והכפירה הקיומית הכרוכה בו, עולה שוב דמותו של רבי לוי יצחק ומופיעה בשירים ובפואמות, בתפילות ובניגונים. הוא נקרא שוב להמשיך בזעקותיו כשליח הציבור של העם. בזמנים של שבר, ובפרט אל נוכח השואה, מופיעה בתודעתנו הלאומית דמותו של ר' לוי יצחק. בעזרתו אנו יכולים לזעוק את זעקת הכעס, השבר והכאב. ובו־בזמן, בפרדוקס המופלא של האמונה, בקולו נשמעת גם האפשרות להישאר ולהאמין. דווקא במילות הכעס הוא מאפשר את חידוש הברית של האדם עם אלוהיו ואת חידושה של האמונה. כברית הזאת האדם אינו רק מצפה לנחמה ולסליחה, אלא הוא גם מי שמשמיע דברי נחמה ורחמים על צערה של השכינה.